

ГУМАНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**HUMANIZATION OF CRIMINAL LEGISLATION: DEVELOPMENT PROSPECTS**

**Григор'єва М.Є., к.ю.н.,
асистент кафедри кримінального права**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена одній із актуальних проблем сьогодення в кримінальному праві – гуманізації кримінального законодавства, що тісно пов'язана з процесом удосконалення системи кримінального законодавства України. Зміни, що відбуваються у суспільстві завжди потребували інтенсивної законотворчої діяльності, тому курс на гуманізацію кримінальної відповідальності пов'язаний з тими зобов'язаннями, які було покладено на Україну, як члена Ради Європи, на шляху до демократичної правової держави. Але війна поставила нові завдання перед суспільством та державою і тому виникла потреба правового регулювання тих суспільних відносин, які раніше не були пріоритетними. Зміни до кримінального законодавства, що відбуваються з початку агресивної війни Росії проти України, безумовно виправдані тим, що виникла потреба у впорядкуванні нових суспільних відносин, які з'явилися разом з війною у різних сферах нашого життя. Проблемні питання, які пов'язані з кримінальною відповідальністю за військові злочини, злочини проти безпеки людства та правопорядку відтворюють посилення кримінальної відповідальності щодо цілої низки суспільних відносин. Виникла необхідність вирішувати питання щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, що вчинюються в умовах воєнного стану та таких кримінальних правопорушень, які не пов'язані з війною, але ступінь суспільної небезпечності яких значно збільшується в період воєнного часу. Досить багато змін в кримінальному законодавстві відбулося з 24 лютого, зокрема, з'явилася ціла низка нових складів кримінальних правопорушень, суттєво посилена караність окремих кримінальних правопорушень, у деяких кримінальних правопорушеннях змінилися кваліфікуючі ознаки, виникли нові обставини, що виключають кримінальну відповідальність за правомірне заподіяння шкоди тощо. Такі зміни відтворюють внутрішню політику держави, що, передусім, пов'язана з завданням кримінального законодавства по правовому забезпеченню охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням відповідно ч. 1 ст. 1 КК України.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство, воєнно-кримінальне право, гуманізація кримінального законодавства.

The article is devoted to one of the topical problems of today in criminal law – the humanization of criminal law, which is closely related to the process of improving the system of criminal legislation of Ukraine. The changes that occur in society have always needed intensive legislative activity, so the course of humanization of criminal liability is related to the obligations that were entrusted to Ukraine as a member of the Council of Europe, on the way to a democratic rule of law. But the war has set new tasks to society and the state, and therefore there was a need for legal regulation of those social relations that were not previously priority. Changes to the criminal legislation that have occurred since the beginning of Russia's aggressive war against Ukraine are certainly justified that there was a need to streamline new social relations that have emerged with the war in different spheres of our lives. Problematic issues related to criminal liability for war crimes, crimes against the safety of mankind and law and order reproduce the strengthening of criminal responsibility for a number of social relations. There was a need to decide on the qualification of criminal offenses committed in the conditions of martial law and such criminal offenses that are not related to war, but the degree of public danger of which is significantly increased during wartime. A lot of changes in criminal law occurred since February 24, in particular, a number of new criminal offenses have emerged, significantly increased punishment of individual criminal offenses, some criminal offenses have changed qualifying features, new circumstances have emerged that exclude criminal liability for law etc. Such changes reproduce the domestic policy of the state, which is primarily related to the task of criminal legislation on the protection of human and citizen's rights and freedoms, property, public order and public safety, environment, constitutional structure and the safety of mankind, as well as the prevention of criminal offenses, according to Part 1 of Article 1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminal law, criminal liability, criminal law, military-criminal law, humanization of criminal law.

При дослідженні втілення принципу гуманізму в КК України на сучасному етапі розвитку кримінального законодавства слід виділити два аспекти прояву принципу гуманізму. По-перше, кримінальне законодавство забезпечує безпеку людини, виконуючи охоронну функцію, по-друге, покарання та заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може мати своєю метою завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності. Теорія кримінального права вважає проявом гуманізму закону наявність у ньому норм про амністію та помилування, про звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, про більш м'яке ставлення до осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці, про врахування при призначенні покарання пом'якшуючих обставин тощо.

Зміни, які відбулися протягом останніх років у КК України свідчать про нові підходи до визначення головних інститутів кримінального правопорушення та покарання. Змінилася класифікація кримінальних правопорушень за ст. 12 КК. Такий поділ кримінальних правопорушень за ступенем небезпеки не є новим, бо містився ще в КК 1960 р., де в нормах Особливої частини вказувалися, наприклад, рівень тяжкості тілесних ушкоджень, при корисливих зло-

чинах визначалися розміри шкоди – значні, великі, особливо великі. Введено нові види покарань за ст. 51 КК від менш до більш суворого, виключено смертну кару, встановлено відповідальність за вчинення міжнародних злочинів та злочинів, що мають міжнародний характер тощо.

Щодо загальноновизнаних у світі принципів стосовно підстав кримінальної відповідальності, призначення її лише за вироком суду, заборони застосування закону за аналогією, низки інших конституційних та загальноприйнятих принципів міжнародного права як елементів принципу гуманізму слід зазначити досить повну реалізацію такого принципу в чинному КК України. Про це свідчить ціла низка змін і доповнень, які відбуваються систематично протягом останніх років, а також прийняття закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 р. В результаті внесених змін у КК України уточнено усі частини ст. 5 КК щодо зворотної дії кримінального закону у часі, збільшено число організованої групи та злочинної організації (ст. 28 КК), внесено до ст. 45, 46, 97 нову підставу звільнення від кримінальної відповідальності – необережний нетяжкий злочин, введено розстрочку виплати штрафу певними частинами до трьох років, до ст. 66 КК внесено нову

підставу пом'якшення покарання – за надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину, обмежено міру покарання половиною максимального строку за вчинення готування і двома третинами максимального строку за вчинення замаху на злочин у ст. 69 та 69-1 КК, уточнено порядок призначення нижче нижчої межі покарання, знижено строки, міру та замінено більш м'якими видами покарання в значній частині норм КК, декриміналізовано викрадення електричних мереж, ліній зв'язку тощо (ст. 188 КК), змінено редакцію ст. 128 (Катування), 193 (Незаконне привласнення знайденого майна), 194 (Умисне знищення або пошкодження майна), внесено редакційні зміни до низки інших норм КК, які свідчать про гуманізацію і вдосконалення КК України.

Протягом останніх років законодавець широко використовує пільгові інститути кримінального права, що є втіленням принципів гуманізму та економії кримінально-правової репресії. Зокрема, практичну значущість та потребуваність довів інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Визнавши спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Особливою частиною КК, перспективною формою депеналізації, законодавець у 2001 р. істотно збільшив кількість заохочувальних норм (наприклад, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114 тощо). У основу звільнення від кримінальної відповідальності покладено не тільки фундаментальні ідеї кримінального права але й нові положення про допустимість компромісу у боротьбі зі злочинністю. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Особливою частиною КК, формуються по-різному з урахуванням специфіки того чи іншого кримінального правопорушення та конкретної мети, якої прагне досягти держава. Це може бути не лише усунення суспільно небезпечних наслідків (наприклад, як при ухиленні від сплати податків), а й отримання інформації, що необхідна для розкриття вчиненого кримінального правопорушення (наприклад, добровільне повідомлення про зв'язок з представниками іноземної держави, про створення злочинної організації), а також попередження нових кримінальних правопорушень (наприклад, добровільне здавання зброї). Закріпивши в Особливій частині КК підстави звільнення від кримінальної відповідальності як позитивну посткримінальну поведінку законодавець не дотримався будь-якої системи, не використав можливості сформулювати загальні норми про звільнення при окремих типових проявах посткримінальної поведінки. Таку проблему висвітлює В.О. Навроцький [1]. У літературі висловлено думку про доцільність відмови від передбачених в Особливій частині КК видів звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні окремих кримінальних правопорушень (наприклад, таких як добровільна видача забороненого предмету, відмова від організованої співучасті, сплата обов'язкових платежів) і про закріплення та уніфікацію підстав такого звільнення в одній кримінально-правовій нормі Загальної частини КК [2]. Така пропозиція неоднозначна, адже підстави звільнення від кримінальної відповідальності, регламентованого Особливою частиною КК, формуються по-різному враховуючи специфіку того чи іншого кримінального правопорушення та конкретну мету, якої прагне досягти держава.

Останнім часом особливу увагу привертає до себе зарубіжний досвід медіації, для якої характерним є більш активна роль потерпілого у кримінальному процесі, що знаходить своє втілення в ст. 46 КК [3]. У зв'язку з цим слушною є позиція щодо розширення переліку кримінально-правових наслідків примирення за рахунок звільнення від покарання та його відбування та пом'якшення покарання залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і того, чи було воно вчинене вперше [4]. Така позиція враховує зарубіжний досвід Іспанії, ФРН, Польщі тощо.

Ст. 46 КК не встановлює формальних обмежень, пов'язаних із потерпілим, суб'єктами кримінального правопорушення і характером заподіяної шкоди щодо кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень, при вчиненні яких особа звільняється від кримінальної відповідальності. Але в літературі є різні обмежувальні тлумачення з цього приводу. Наприклад, В.В. Навроцька запевняє, що вказівка в законі на категорію кримінальних правопорушень, щодо яких допускається примирення, є недостатньою. Наявність потерпілого у кримінальних правопорушеннях, де об'єктом є не лише особа чи власність, а безпека виробництва, безпека руху та експлуатації транспорту, громадський порядок чи моральність, не виключає того, що ці кримінальні правопорушення завдають шкоду (створюють загрозу заподіяння шкоди) публічним інтересам, а не лише інтересам приватних осіб [5]. Дискусійним у літературі є питання, чи можуть укласти угоду про примирення законні представники потерпілого, якщо ними є неповнолітній чи особа, яка визнана недієздатною чи обмежено дієздатною. У літературі з цього приводу висловлено точку зору, згідно з якою право на примирення – це матеріальне право особи, яке не може бути передано представнику, оскільки кримінальне право не має інституту представництва. У зв'язку з цим законні представники відповідних потерпілих не вправі здійснювати належні останнім матеріальні права і, відповідно, бути суб'єктами примирення.

В контексті ст. 46 КК відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди) може бути і неповним але воно має бути достатнім. У доктрині кримінального права існує позиція, згідно з якою відшкодування збитків (усунення заподіяної шкоди) є не обов'язковою, а факультативною підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Мається на увазі, що у потерпілого є право відмовитися від того, щоб йому відшкодували збитки. Тобто застосування ст. 46 КК не має виключатися у випадку пробачення (повністю або частково) потерпілим шкоди, заподіяної йому особою, що вчинила кримінальне правопорушення. Це може мати місце, якщо обвинувачений і потерпілий перебувають у близьких стосунках (родичі, сусіди, товариші тощо) і потерпілий піде на примирення та не чинитиме перешкод для вчинення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за вчинене стосовно нього кримінальне правопорушення, не отримавши відшкодування заподіяних збитків [6].

Перспективним вважається удосконалення ст. 46 КК щодо визначення відмінних від відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди дій особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Наприклад, таких як відшкодування збитків або усунення шкоди у майбутньому, про що домовилися винний з потерпілим. У зв'язку з цими обставинами особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК, але при цьому може бути укладена угода про примирення у порядку, передбаченому КПК.

У науці також актуальна точка зору, що зазначає відсутність у законодавстві обмежень застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим при вчиненні кримінальних правопорушень, що потягли за собою смерть або завдали тяжкої шкоди потерпілому. Пропонується не визнавати передумовою такого звільнення вчинення кримінального проступку та необережного нетяжкого злочину, які потягли за собою смерть чи завдали тяжкої шкоди потерпілому [7].

Гуманізація кримінальної відповідальності у чинному кримінальному законодавстві України безумовно розбудовує демократичну правову державу у напрямку якої ми рухаємося. Разом з тим, аналізуючи зміни до законодавства у сфері кримінальної відповідальності в Україні ще у мирні часи, можна дійти висновку, що за весь час з моменту при-

йняття КК 2001 р. було ухвалено всього декілька десятків законів, які були спрямовані на гуманізацію кримінального законодавства. І як зазначає Д.О. Балобанова, порівняно із загальною кількістю прийнятих законів, якими вносилися зміни до КК, має незначну питому вагу [8].

Так, за останні три роки було істотно посилено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи і статевої недоторканості. Наприклад, у ч. 6 ст. 152 та у ч. 6 ст. 153 КК законодавець передбачив найбільш суворі санкції з абсолютно визначеним видом покарання – позбавлення волі строком на 15 років або довічне позбавлення волі. Посилення кримінальної відповідальності відбулося і щодо осіб, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, щодо них було визначено позбавлення права керувати транспортними засобами як додаткового покарання на строк до 10 років і при цьому встановлена заборона на застосування заохочувальних приписів Загальної частини КК. Така ж ситуація і з кримінальними правопорушеннями, які вчинюються злочинними спільнотами, особливу увагу в цьому питанні привертає криміналізація статусу «вора в законі».

Ще на той час тенденції українського законодавця характеризувалися посиленням кримінальної репресії, а під час війни це питання стає найбільш актуальним. Зрозуміло, що саме в такий час виникають нові правові відносини, які потребують особливого правового регулювання, що диктує воєнний час. І ті страшні події, які відбуваються навколо спонукають до посилення кримінальної відповідальності в кримінальному законодавстві. Зміни та доповнення до КК України, які відбулися в перші місяці війни дуже добре це ілюструють. Зокрема, з'явилися і набрали чинності нові статті 43-1 (Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України), 111-1 (Колабораційна діяльність), 111-2 (Посібництво державі-агресору), 114-2 (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану), 201-2 (Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги), 361-1 (Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут), 435-1 (Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю), 436-2 (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників), з'явилися нові редакції статей 111 (Державна зрада), 113 (Диверсія), 161 (Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина), 185 (Крадіжка), 186 (Грабіж), 187 (Розбій), 189 (Вимагання), 191 (Привласнення, розтрата майна або

заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), 263 (Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), 361 (Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку), 432 (Мародерство) тощо.

Необхідність посилення кримінально-правового захисту основ національної безпеки України є досить виправданою в умовах воєнного часу. Тому санкції нових частин ст. 111 та ст. 113 КК законодавець встановив у вигляді позбавлення волі строком на 15 років або довічного позбавлення волі. Застосування абсолютно визначеного строку позбавлення волі та найбільш суворого виду покарання – довічного позбавлення волі безумовно свідчить про посилення кримінальної відповідальності.

Аналіз об'єктивної сторони нових складів злочинів, передбачених ст. 111-1 та 111-2 КК дає можливість дійти висновку, що перелічені законодавцем діяння, які можна визначити як колабораційні, раніше створювали одну із форм державної зради, а тепер не є державною зрадою, а віднесені до колабораційної діяльності. Це були такі форми державної зради, як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, а інколи і надання допомоги іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам у проведеному підривною діяльністю проти України. Звертає на себе увагу той факт, що при порівнянні санкцій частин 2, 4, 5, 6, 7 ст. 111-1 КК з санкцією ч. 2 ст. 111 КК очевидно, що відповідальність за колабораціонізм під час війни є більш м'якою, ніж відповідальність за державну зраду під час війни [9]. Тому з одного боку здається, що кримінальна відповідальність пом'якшується, а з іншого боку вона посилюється і при цьому при такій ситуації додатково виникають проблеми з кваліфікацією кримінальних правопорушень.

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що реформування кримінального законодавства потребує виваженого та обґрунтованого підходу, своєчасного та якісного виконання поставлених завдань. Подальший розвиток правової системи України необхідно пов'язувати з конституційними принципами верховенства права та з тими міжнародними зобов'язаннями, які є в Україні і які їй слід обов'язково враховувати. Безумовно, удосконалення правової системи нашої держави не можливе без урахування потреб демократичного суспільства, це стосується зокрема і кримінального законодавства України. Тому гуманізація кримінальної відповідальності має бути пріоритетним напрямком законодавчої діяльності. Відповідність кримінального законодавства вимогам Конституції України, потребам демократичного суспільства, сучасному зарубіжному досвіду, застосуванню покарань, які не пов'язані з позбавленням волі осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, розробка питань, які стосуються диференціації підстав, виду і розміру кримінальної відповідальності та її індивідуалізації – це той шлях, який необхідно обрати законодавцю втілюючи у життя положення щодо євроінтеграції України в міжнародну спільноту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ : Юрінком Інтер. 2006. С. 569-570.
2. Перспективні напрями по реформуванню кримінальної юстиції в Україні. *Кримінальне право України*. 2006. № 8. С. 38.
3. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ : Юрисконсульт. 2006. С. 538-546.
4. Ященко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. на здоб. наук. ступ. к. ю. н., Київ. 2006. С. 5, 9, 13-14.
5. Навроцька В.В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України. Львів : Львів. держ. унів. внутр. справ. 2010. С. 331-332.
6. Соловійова О. Роль потерпілого при розв'язанні кримінально-правового конфлікту шляхом примирення сторін. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 140.
7. Киреева Н. Практические проблемы применения института примирения с потерпевшим. *Уголовное право*. 2005. № 5. С. 34-36.
8. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: монографія. Харків : Право. 2021. С. 577.
9. Пономаренко Ю.А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф. Харків : Право. С. 21.